

ANTONI LLUÍS MOLL BENEJAM

MIQUEL BATLLORI: DEL RENAIXEMENT A LA IL·LUSTRACIÓ

Miquel Batllori és un d'aquells estudiosos que ja no abunden. En un món científic i acadèmic en què tothom tendeix a l'especialització, a la particularització de les investigacions, és difícil trobar una figura global i globalitzadora com la d'aquest jesuïta català. «Historiador humanista» és l'epítet que se li ha atribuït en unes recents jornades d'estudi de la seva obra a la RALB: en efecte, la història ha estat el centre gravitatori de totes les seves dissertacions, però mai no ha dubtat de fer incursions en el terreny de l'art, la filosofia, l'economia, la filologia, etc., en una vertadera simbiosi dels sabers humanístics. El resultat de tot això és una obra vastíssima en quantitat i insuperable en qualitat, que comença analitzant l'edat mitjana i acaba en aquest segle XX. Per fer-se una idea de l'amplitud de la producció batlloriana, basta imaginar-se el nombre de planes dels 19 volums que han d'acabar conformant la seva obra completa (extensió que es torna encara més vertiginosa si tenim en compte que no s'hi han inclòs les edicions de textos, ni els documents d'arxiu): és el resultat de molts d'anys de dedicació gairebé exclusiva a l'estudi.

L'edició de l'*Obra Completa* és una tasca ingent que dirigeix Eulàlia Duran i coordina Josep Solervicens, amb la supervisió

directa del mateix pare Batllori. Els volums, que edita 3 i 4, surten amb un suport físic força acurat: paper gruixut, coberta dura i relligat polit; fets, en definitiva, per esdevenir una eina de consulta immarcescible, duradora, gairebé enciclopèdica. Amb una sobrecoberta tènueament violada, que embolcalla de modèstia quaresmal una obra d'orgull festiu. Una fotografia, impresa sobre aquest lila, resumeix amb sorprenent exactitud el contingut del tom. Cada volum conté, a més del cos central dels estudis batllorians, un pròleg, sovint aclaridor; una nota editorial del curador; i un utilíssim índex onomàstic. Els escrits del jesuïta s'agrupen sota uns epígrafs que apleguen peces disperses, ordenades en funció d'un ordre lògic i cronològic respecte del tema tractat. Els dos darrers capítols són sempre unes indicacions bibliogràfiques sobre els temes del volum i un recull de notes crítiques (ressenyas d'obres d'altri, pròlegs, epílegs, intervencions en congressos, etc.).

Després dels quatre primers volums dedicats a l'edat mitjana, els volums V a IX se centren en l'edat moderna.¹ Aquests cinc toms, doncs, contenen allò que Miquel Batllori ha escrit des de l'Humanisme fins a la Il·lustració (els volums que seguiran fins al tretzè versen també sobre temes monogràfics del Segle de les Llums: relacionats amb l'activitat cultural que van desenvolupar a Itàlia els jesuïtes expulsats dels dominis hispànics per Carles III). El volum V parla del pas de l'edat mitjana al Renaixement, de les figures i moviments en el Renaixement català, del pas del Renaixement al Barroc, i de quatre figures contemporànies cabdals en l'estudi de l'Humanisme i el Renaixement. El volum VI se situa monogràficament en la història religiosa, les reformes religioses del segle XVI: quines són les claus del canvi eclesial de l'època, quin és el paper de la Corona d'Aragó al Concili de Trento i alguns aspectes de la Reforma i la

1. BATLLORI, Miquel. *Obra Completa* (dir. Eulàlia Duran, coord. Josep Solervicens). Vol. V: *De l'Humanisme i del Renaixement*. València: Tres i Quatre, 1995. Vol. VI: *Les reformes religioses al segle XVI*. València: Tres i Quatre, 1996. Vol. VII: *Baltasar Gracián i el Barroc*. València: Tres i Quatre, 1996. Vol. VIII: *Cultura i finances a l'edat moderna*. València: Tres i Quatre, 1997. Vol. IX: *La Il·lustració*. València: Tres i Quatre, 1997.

Contrareforma. El volum VII es col·loca ja en ple Barroc a través de la figura de Baltasar Gracián. Des del focus d'estudi d'aquest jesuïta aragonès, el pare Batllori analitza alguns aspectes importants del Barroc a la Corona d'Aragó. El volum VIII tracta de l'economia en relació amb la cultura i la docència universitària durant tota l'edat moderna. I el IX desenvolupa algunes qüestions sobre la Il·lustració a Europa, les relacions entre Església i Il·lustració, la figura de Carles III i l'ensenyament als Països Catalans i Itàlia durant aquesta època. Tots cinc volums conformen, doncs, una aproximació indispensable a la cultura catalana i europea d'aquest període, tradicionalment tan poc estudiat i tapat de tants apriorismes. Batllori s'endinsa amb eines diverses, que van des de la recerca arxivística fins a la història econòmica, passant per la filologia, en un món sovint inexplorat, verge d'estudis.

ELS PROBLEMES DEL RENAIXEMENT

El primer dels volums que ens pertoca de comentar, el cinquè, es titula *De l'Humanisme i del Renaixement*. Cal prestar molta atenció als títols que posa Batllori, perquè sovint revelen molt denotativament, sense gaire vels i amb força precisió, el tema de l'escrit en qüestió. Així doncs, en un volum titulat d'aquesta manera cal esperar-hi algunes consideracions sobre el període de l'edat mitjana que hom ha anomenat Humanisme i sobre aspectes diversos del Renaixement, d'una manera global. El tom comença amb un bon pròleg d'Eulàlia Duran que ens resumeix què trobarem en aquest llibre i des de quina òptica aborda Batllori les qüestions que tracta. El volum està dividit en quatre capítols principals, seguit —ja hem dit que ho sol fer sempre— d'un cinquè bloc dedicat a butlletins bibliogràfics, i un sisè amb dinou notes crítiques.

El primer dels blocs es titula *De l'edat mitjana al Renaixement: continuïtats i innovacions*. Altra vegada el títol és molt simptomàtic perquè deixa entreveure la polèmica eterna entre el trencament o la prossecució dels valors medievals durant la prime-

ra edat moderna. El primer text (1.1 [1988]),² ben recent, tracta del Renaixement i la cultura catalana. Després de fer un repàs pels historiadors que han estudiat el Renaixement arreu d'Europa, amb actituds més acostades a la idea d'una ruptura (Burckhardt, Michelet) o més pròximes a la continuïtat (Huizinga), Batllori es decanta matisadament, eclècticament —però clarament—, per aquella primera. En una nota complementària a aquest primer text critica aquells estudiosos que han volgut creure en una península ibèrica sense Renaixement. Referint-se a l'historiador alemany H. Wantoch, que negava l'existència d'una Espanya renaixentista, diu Batllori: «partia d'uns conceptes igualment mediocres d'Espanya i del Renaixement» (pàg. 21). Segurament és el mateix concepte mediocre de Catalunya i del Renaixement el que fa que hom consideri que en terres catalanes no n'hi hagués. En el més extens dels estudis que s'apleguen en aquest volum, el segon (1.2 [1987]), Batllori resumeix d'una manera força clara què va ser el pensament renaixentista a tota la península ibèrica. Es tracta de la traducció al català de l'extensa introducció al volum VII de la *Grande Antologia Filosofica* de Carlo Marzorati: «Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo», que va marcar època. Comença pel precoç Humanisme català del XIV i acaba a finals del XVI; continua amb el Renaixement castellà i analitza les línies clau de l'Humanisme i el Renaixement portuguesos. Ens tornam a trobar davant la visió integradora dels diversos sabers de l'època, tan cara al propi Renaixement, a què Batllori ens té acostumats: tot i que l'objecte d'aquest report és el camp del pensament, Batllori no té en compte només els filòsofs, i no dubta a incloure literats, metges, etc. En el tercer text d'aquest primer bloc (1.3 [1971]), Batllori analitza la figura de Juan Fernández de Heredia, que relaciona amb la redescoberta de la literatura i el pensament hel·lènics. El quart escrit (1.4 [1973]) estudia les interrelacions dels regnes catalans de la península ibèrica i Itàlia des del punt

2. Donam entre parèntesis el número que té el report dins l'organització del llibre i, entre claudàtors, l'any en què el text es va publicar per primer cop. Quan es tracta d'una refosa de diversos estudis anteriors, donam els anys dels escrits originals.

de vista historiogràfic, educatiu, filosòfic i religiós. En l'últim apartat d'aquest primer bloc (1.5 [1987]), el jesuïta fa una anàlisi del que va ser el diàleg filosòfic en terres hispàniques; estudia les diferències entre el diàleg lul·lià, el diàleg medieval i el nou diàleg renaixentista.

El segon bloc es titula *En ple Renaixement*, i inclou sis textos sobre l'Humanisme, l'erasmisme i el lul·lisme a la ciutat de Barcelona durant el Renaixement; sobre la figura cabdal de Joan Lluís Vives; i sobre la relació cultural dels regnes itàlics amb els països de la Corona catalanoaragonesa. Al primer text d'aquest segon aplec (2.1 [1955-59]), amb l'excusa de resseguir els estudis barcelonins de sant Ignasi, Batllori fa un repàs per la pedagogia i la bibliografia a la capital catalana de l'època, en la qual Ignasi va residir entre el 1524 i el 1526. En el segon (2.2 [1989]), Batllori exposa la seva idea que els corrents erasmistes, però també els lul·listes, presents a la Barcelona del XVI, són susceptibles de ser considerats plenament renaixentistes. El tercer (2.3 [1992]) presenta la figura de Joan Lluís Vives com a autor cabdal que ajuda a convertir el sant Agustí medieval en un sant Agustí modern, a través dels comentaris que va fer al *De Civitate Dei*, del pare de l'Església, dins d'un pla editorial orquestrat per Erasme de Rotterdam. El quart estudi (2.4 [1984]) lliga d'alguna manera amb el segon del primer bloc, que és l'exhumador històric de la figura de Joan Lluís Vives, en la qual aprofundeix: Batllori, partint del comentari al congrés sobre Vives celebrat a la Herzog August Bibliothek, fa també un repàs crític per la bibliografia sobre el valencià fins a 1991. El cinquè text (2.5 [1967]) analitza la influència catalana (i castellana) dels tres regnes italians sota domini hispànic: Sardenya, Sicília i Nàpols. Tots tres repassos són una mostra d'aquella mena d'història cultural que Batllori fa tantes vegades. El darrer dels subapartats (2.6 [1972]) inclou, de fet, dos textos: un sobre Ferran el Catòlic i Nàpols i una comunicació sobre Ariosto.

El tercer bloc és el més curt perquè conté solament un text (3 [1978]) sobre el Renaixement i el Barroc i el pas de l'una a l'altra època a ca nostra, que coincideix amb el període de màxima decadència de la cultura catalana.

El quart apartat inclou l'anàlisi que fa Batllori de quatre homes contemporanis que han estudiat el Renaixement: Marcel Bataillon (4.1 [1977, 1966 i 1968]), Eugenio Garin (4.2 [1986]), Delio Cantimori (4.3 [1986]) i Jordi Rubió (4.4 [1990]). Es tracta de retrats intel·lectuals i caracteriològics de personatges que Batllori ha tractat personalment, en la línia de la seva *Galeria de personatges*,³ però la valoració de llurs aportacions comporta també una valoració del concepte de Renaixement, de l'espiritualitat de l'època i de les metodologies d'anàlisi que aquests humanistes contemporanis tenen. Força interessants són les apreciacions sobre l'erudit català, que va ser, juntament amb Antonio de la Torre, el seu gran mestre, sobretot pel que fa a les controvertides qüestions de l'Humanisme i el Renaixement a Catalunya.

El cinquè i sisè blocs els conformen, ja ho hem dit, un conjunt de butlletins bibliogràfics i de notes crítiques. Si a tota l'*Obra Completa* els textos que no estaven escrits originàriament en català es tradueixen, en aquest darrer apartat es mantenen en la llengua original en què van ser publicats.

LES REFORMES

El segon del volums per comentar és el VI, que Batllori ha titulat *Les reformes religioses al segle XVI*. Ricardo García Cárcel, autor del pròleg que encapçala el tom, fa èmfasi en la poca gratuïtat del títol: «el plural adjudicat al concepte de Reforma no és un caprici gramatical. (...) Ja no podem separar catolicisme i protestantisme com es feia tradicionalment» (pàg. VII). Així doncs, des d'aquesta perspectiva, la reforma catòlica no és unívoca, com tampoc no ho van ser les diferents reformes protestants. Tampoc no és gens capritxosa la forma lèxica *religioses*: Batllori bandeja d'altres termes, en principi sinònims, i amb més tradició —com *eclesiàstiques*—, perquè fan massa olor de jerarquia. Ell entén la història religiosa com un fenomen complex

3. BATLLORI, Miquel. *Galeria de personatges*. Barcelona: Vicens Vives, 1975.

en què intervenen les autoritats eclesiàstiques, el pensament teològic, però també la religiositat popular i la devoció del poble. Batllori, jesuïta, s'ocupa mantes vegades, directament o indirectament (ja ho hem pogut veure en el volum V) de la figura del pare fundador del seu orde i del jesuïtisme durant tota l'edat moderna (tinguem en compte que Miquel Batllori ha estat director de la revista romana *Archivum Historicum Societatis Iesu* de 1951 a 1969 i de 1974 a 1981, i director de l'Institut Històric de la Companyia, a Roma, de 1954 a 1958). Trobarem, doncs, en aquest i en d'altres volums, nombrosos escrits sobre el particular. Recordem que el pròxim volum versa íntegrament sobre la figura d'un altre jesuïta il·lustre: Baltasar Gracián.

El primer apartat s'intitula *Vers un canvi eclesial* (el canvi eclesial, evidentment, de tot el segle XVI). El primer dels apartats (1.1 [1984]) aborda la història religiosa al Principat de Catalunya entre Ferran II i la Guerra del Francès. Fa un èmfasi especial en l'estat de la qüestió de les investigacions i proposa noves vies d'estudi. Alguns temes importants de la historiografia religiosa catalana són tractats en aquest text: desenvolupa el propi concepte d'història religiosa, la idea que la Inquisició mai no va arrelar gaire a Catalunya; el paper de la religiositat a la Guerra de Germanies; la participació catalana en l'expansió d'Amèrica; la vinculació —disputada— dels jesuïtes amb el bàndol felipista a la Guerra de Successió; l'expulsió jesuítica i les repercussions econòmiques que això va tenir; etc. El segon dels textos (1.2 [1942 i 1968 i 1961]), de caràcter molt més particular, aborda la història crítica d'una obra anònima: *La imitació de Crist*. L'estudi, en realitat dos, s'ocupa bàsicament del problema de l'autoria, sense poder resoldre, al final, amb una evidència total la qüestió. El tercer (1.3 [1973]) tracta de la influència de la Reforma catòlica en la literatura i en la vida espiritual del període, amb especial atenció al sentiment religiós de la societat laica. Se centra també, bàsicament, en l'erasmisme i els influxos religiosos dels nous ordes del XVI, especialment la Companyia de Jesús de sant Ignasi. I el quart dels textos (1.4 [1994]), un acurat estudi de síntesi i de valoració global, se centra en la figura de sant Ignasi, que Batllori veu com l'encarnació humana

del pas de l'edat mitjana al Renaixement. Analitza diversos aspectes que justifiquen les contradiccions entre una i altra època que es van produir en Ignasi de Loiola. El cinquè (1.5 [1958]) estudia les relacions entre Ignasi de Loiola, Carles V i sant Francesc de Borja. Aquest estudi, dels anys 60, es veu refermat per dues notes complementàries sobre sant Ignasi, la Contrareforma i el mite ignasià de l'antiluteranisme, força més recents. Batllori s'ha titllat alguna vegada d'*historiador neopositivista*. El pare Miquel és un freqüentador assidu dels arxius, i a partir dels documents que n'extreu fonamenta la seva història. D'això tracta el sisè subapartat (1.6 [1957, 1952, 1948 i 1962]): són quatre troballes arxivístiques sobre la figura de sant Ignasi. El setè i últim text del bloc primer (1.7 [1990]) analitza les possibles influències que el lul·lista Ramon Sibiuda, «tardà alumne medieval i prematur deixeble en l'Humanisme prerenaixentista», com l'anomena Batllori (pàg. 207), va poder exercir en Ignasi de Loiola i Montaigne.

El segon apartat d'aquest volum es titula *Sobre Mallorca i Catalunya a Trento*, i cal lligar-lo molt directament a uns estudis fortament influïts per aspectes biogràfics del pare Batllori. Durant sis anys va viure «exiliat» a Mallorca, just després de ser ordenat capellà; és una època d'una gran fecunditat batlloriana i font que desperta els seus interessos sobre el paper de Mallorca a la Contrareforma. El primer text (2.1 [1958]) és una introducció a la qüestió: esmenta els mallorquins que van prendre part en els debats conciliaris i els problemes que es van presentar. El segon text (2.2 [1944-47]) és un article llarg, i força justificat amb documents, que tracta la figura de l'únic bisbe mallorquí que va prendre part en el Concili: «lo bisbe Jubí», humanista i elegant poeta en llatí. El tercer (2.3 [1944-47]) analitza la figura d'un altre mallorquí, Jeroni Nadal, jesuïta, company de sant Ignasi i encarregat de l'aplicació dels principis contrareformistes en terres alemanyes. El quart se centra en el llucmajorer Miquel Tomàs de Teixaquet, bisbe de Lleida, que va tenir alguna participació a Trento.

El tercer dels blocs del volum s'anomena *Entre Reforma i Contrareforma* i se centra en cinc figures cabdals d'aquest perío-

de i un anàlisi de la reforma dels ordes religiosos. El primer capítol d'aquest apartat (3.1 [1960]) parla de la figura de l'arquebisbe contrareformista sant Joan de Ribera. El segon subapartat (3.2 [1948]) tracta de quatre teòlegs escriptors espirituals d'aquells moments: Francisco Suárez, Pere Lluís Beuter, fill de l'historiador Pere Antoni, sant Robert Bellarmino i sant Alfons Rodríguez. Tots ells analitzats des de la importància que atorga Batllori al document trobat com a font bàsica per a l'estudi històric.

El quart apartat, *Orientacions bibliogràfiques*, són indicacions força comentades sobre aquells textos cabdals en l'estudi de l'obra ignasiana. El cinquè apartat conté, com sempre, una quantitat ingent de petites notes crítiques.

GRACIÁN, ELS JESUÏTES I EL BARROC

Si el cinquè volum tractava de manera genèrica del pas de l'edat mitjana al Renaixement i el sisè es concretava en la història religiosa del XVI, el setè se cenyeix a una sola figura del XVII: Baltasar Gracián. Algunes dades d'afinitat biogràfica entre el jesuïta aragonès i el nostre historiador català poden haver estat l'origen de l'interès del pare Batllori per Gracián. Tots dos jesuïtes, tots dos catalanoaragonesos, tots dos crítics i criticats en un o altre moment. El cert és que Gracián resumeix prou bé els elements que conformen els nous valors del segle (que ell inaugura): el Barroc. D'aquí el títol: *Baltasar Gracián i el Barroc*. L'interès de Miquel Batllori per aquesta època ve de lluny i cristal·litza en tot un seguit d'estudis sobre l'aragonès. El volum conté un acurat repàs biogràfic de l'home i uns estudis estètics del literat. Tot reblert, com sempre, d'aportacions documentals bàsiques i d'una completíssima bibliografia crítica. El pròleg va a càrrec de Ceferino Peralta, que va ser l'encarregat, juntament amb el pare Batllori, d'iniciar una edició de l'obra completa de Gracián, que no va passar del primer volum, el qual ha estat refós parcialment per confegir el primer bloc d'aquest tom. Peralta destaca que l'any 1958, amb la publicació de *Baltasar*

Gracián y el Barroco, Miquel Batllori inaugurava el neogracianisme, superats amb noves i encertades apreciacions els estudis anteriors.

El primer dels blocs que integren aquest setè volum (ja veiem que l'organització dels toms és sempre paral·lela) es dedica a explicar aspectes biogràfics de Baltasar Gracián i a perioditzar la vida de l'aragonès en funció d'esdeveniments clau. Així, el primer dels subcapítols (1.1 [1951]) ens informa sobre la infantesa i adolescència de Baltasar Gracián. El segon (1.2 [1958 i 1969]), per parlar de l'entrada de Gracián a l'orde jesuític, fa un repàs per la importància de la Companyia de Jesús de tota la Corona d'Aragó. I, després d'aquest parèntesi en el seguiment vital de Gracián, Batllori se centra (1.3 [1958 i 1969]) en la joventut de l'escriptor, època essencial en la figura controvertida d'aquest jesuïta rebel. En el quart article (1.4 [1958 i 1969]) ens informa ja de la maduresa: d'una estada com a docent a Calataiud i dos anys a València. En el cinquè text (1.5 [1958 i 1969]) recorre les peripècies vitals de Gracián quatre anys més, els que va passar a Lleida i a Gandia. En el sisè (1.6 [1958 i 1969]), els tres anys a Osca. En el setè (1.7 [1958]), un llarg camí que porta Gracián arreu de la Corona d'Aragó, a Madrid i a Navarra, durant els anys de guerra al Principat de Catalunya. El vuitè (1.8 [1960]) torna a ser un parèntesi en les aventures biogràfiques de l'aragonès per centrar-se en una qüestió més genèrica: el paper dels jesuïtes durant la Guerra de Catalunya. El novè (1.9 [1949]) retorna al protagonista del volum i ens informa de les alternances i fluctuacions d'un personatge difícil. Diu Batllori: «la seva vida no [va ser] sempre inquieta i descontenta, sinó alternant i paradoxal en ella mateixa, amb freqüència en plena contradicció amb el seu ideari i les seves qualitats, però sempre noble, digna i personalíssima» (pàg. 190). En el desè (1.10 [1958 i 1969]), el pare Miquel traça una altra etapa de Gracián: una segona estada de cinc anys a Osca. A l'onzè (1.11 [1949]) resseguim sis anys més de la vida d'aquest jesuïta, que Batllori relaciona amb la redacció d'una de les obres més conegudes de l'autor: *El criticón*. I el 1658 s'acaba la trajectòria vital d'aquest religiós, moralista, teòleg i escriptor, que Batllori s'ha encarre-

gat de resseguir amb deteniment i interès. A aquesta compilació de textos s'hi afegeixen tres «complements». Un (1.12 [1958]) sobre la mort de Gracián i el tema de la mort en la seva obra, redactat amb motiu del tercer centenari del traspassament de l'escriptor; diu Batllori, tot parafrasejant Gracián: «Des que començaren a sortir-li cabells blancs prematurament, Baltasar Gracián havia establert una amistat íntima i humorística amb la sogra de la Vida, que és la Mort» (pàg. 261). El segon (1.13 [1959]) d'aquests complements repassa la figura del literat, resseguida a través de les obres escrites. El tercer (1.14 [1958]) és un útil i detallat índex cronològic amb una juxtaposició comparativa d'esdeveniments històrics i culturals coetanis. Cal destacar l'encert d'aquest primer bloc, en què s'han disposat molt ordenadament els textos amb l'objectiu clar de facilitar al lector la fàcil estructuració mental d'una vida complexa, agitada i aparentment contradictòria. Aquesta part es beneficia gairebé exclusivament de la refeta i reordenació de dos textos anteriors: aquell estudi preliminar al projecte d'obra completa que comentàvem i *Gracián y el Barroco*.

Després d'aquest llarguíssim resseguiment vital de prop de tres-centes pàgines, comença un segon bloc titulat *Estudis estètico-filològics*, dedicat a analitzar la retòrica, la ironia, les fonts i, fins i tot, la semiòtica d'aquest literat. El primer dels escrits d'aquest apartat segon (2.1 [1953]) s'endinsa en la penetració dels preceptes barrocs en la *Ratio studiorum* jesuítica, sobretot en aquells aspectes, és clar, tocants a la retòrica i la poètica. El segon (2.2 [1954]) analitza la retòrica barroca en relació amb la figura de Gracián. El tercer (2.3 [1962]) se centra en un text concret: l'*Agudeza*. Batllori prova de desemmascarar fins a quin punt les retòriques jesuítiques són un reflex, i un bon indicador, del pas del Renaixement i el Manierisme al Barroc. El quart (2.4 [1991]), escrit en origen per a un congrés sobre la semiòtica dels místics, vol endinsar-se en l'anàlisi d'*El comulgatorio* des d'aquesta òptica tan concreta. El cinquè (2.5 [1983]) és una anàlisi de fonts: com les Sagrades Escripures van ser un text bàsic per a l'elaboració d'*El críticón*. I el sisè (2.6 [1983]) és un resum de les principals obres de Gracián amb algunes dades clau:

any de publicació, de composició, tema, fonts, projecció, etc. A aquest darrer el segueix una bibliografia essencial.

En el tercer bloc, *Aportacions documentals*, el pare Miquel ens reporta una altra vegada fonts de primera mà que ell descobreix, analitza o compila. El primer dels subcapítols (3.1 [1951]) és l'exhumació d'uns autògrafs de Gracián, que Batllori va trobar a Santiago de Xile i que acompanya, per demostrar-ne llur autenticitat, d'un examen paleogràfic. Els curadors de l'edició han inclòs una reproducció facsímil d'alguns textos manuscrits perquè el lector pugui comprovar empíricament les intel·ligents asseveracions del jesuïta català. El segon (3.2 [1958]) és l'aportació d'un nou manuscrit, que Batllori creu l'*optimus*, d'una carta de Gracián sobre l'auxili de Lleida durant la Guerra de Catalunya. I el tercer (3.3 [1949]) compila els textos més importants, arxivats en antics fons de la Companyia de Jesús, que poden ser útils per a l'estudi de l'aragonès.

El quart i cinquè blocs tornen a estar composts d'orientacions bibliogràfiques i notes crítiques respectivament. Un balanç general d'obres i un repàs pels estudis gracionistes conformen tot el quart apartat. El cinquè és un aplec de ressenyes d'obres que han tractat de Gracián.

ENSENYAMENT I ECONOMIA ALS COL·LEGIS JESUÍTICS DURANT L'EDAT MODERNA

El quart dels volums que comentam, VIII de l'*Obra Completa*, inclou els estudis que Batllori ha fet, força recents, sobre *Cultura i finances a l'edat moderna*. Com ja hem vist tantes vegades, Batllori se centra preferentment en el seu orde; però gràcies a la visió interrelacionadora que té de la història religiosa —*interdisciplinar* és el terme que està de moda—, sovint aquests reports esdevenen una eina indispensable per a un panorama històric d'aquesta època. Aquest volum aprofundeix en la cultura i la pedagogia dels jesuïtes i fa un pas, en una mostra més de l'eclecticisme batllorià, per la història econòmica. Amb dades de primera mà, com sempre, analitza les finances de les

universitats i els col·legis més típicament posttridentins. D'altra banda, fa algunes apreciacions sobre el Barroc en relació amb la Companyia de Jesús, amb una visió força desmitificadora. El pròleg, un dels més breus, de Marino Berengo, destaca alguns aspectes de la Companyia de Jesús i de la seva implicació en la societat.

El primer capítol es titula *L'ensenyament: d'Ignasi de Loiola a la «Ratio studiorum»* i és un repàs d'alguns col·legis jesuítics des de la creació de l'orde (1540) a la *Ratio studiorum* (1599). El primer subcapítol (1.1 [1993]) se situa en la figura de sant Ignasi i la creació dels primers col·legis a Itàlia i Espanya. El segon text (1.2 [1993]) se centra en els col·legis espanyols durant el segle XVI: quines eren les regles pedagògiques que els inspiraven, quina bibliografia empraven, com es finançaven... El tercer (1.3 [1983]) fa el mateix amb els col·legis italians, amb especial incidència en les qüestions econòmiques. El quart (1.4 [1987]) parla més d'aspectes culturals i amplia l'abast de l'estudi gairebé fins al segle XIX: els debats de llengua i nació en els col·legis de la zona de disputa francoitaliana. El cinquè (1.5 [1993, 1981 i 1986]) se cenyeix a la *Ratio studiorum* i n'analitza els elements cabdals. De fet, és un recull de tres textos que tracten: dels trets pedagògics més importants, el primer; de la contribució de la *Ratio* a la creació d'una consciència catòlica moderna, el segon; i d'algunes qüestions a l'entorn de l'edició crítica dels textos més importants de la *Ratio*, sortits el 1986, el tercer. El sisè subapartat (1.6 [1983]) prova de trobar la presència escrita de Joan Lluís Vives en els col·legis jesuítics del XVI, i de la possible influència del vivisme en la Companyia de Jesús, des del suposat contacte que sant Ignasi va tenir amb Vives a París.

El segon bloc es titula *Les finances d'universitats i col·legis* i inclou cinc estudis que podríem emmarcar dins d'un tipus d'història econòmica que va estar molt en voga durant els anys 60-70, època de la qual daten tots originàriament. Per a aquest tipus d'anàlisi històrica es basa —i aquí trobam altra volta la línia batlloriana— en documents de primera mà, aquest cop financers. S'acompanya, doncs, sovint de taules i balanços per justificar les seves asseveracions. El primer d'aquests subcapítols (2.1

[1974]) versa sobre la fundació dels primers col·legis jesuítics, a Roma, Messina, Sàsser, París i Viena, amb especial atenció a analitzar de qui va partir la iniciativa de les fundacions. El segon (2.2 [1962, 1957 i 1959]) és una altra refosa de diversos escrits que se centren en Sardenya. Primer trobam una anàlisi de les institucions i l'economia de l'illa; en segon lloc, la història de la fundació del col·legi jesuític de Sàsser per part d'Aleix Fontana; en tercer lloc, un resum de la situació econòmica del col·legi durant el segle XVI; i, per últim, força pàgines de documents per a l'estudi d'aquest col·legi, des de la fundació fins al segle XVII. El tercer escrit (2.3 [1978]) ens parla del col·legi de Ratisbona, fundat pel jesuïta mallorquí Jeroni Nadal, de qui ja s'havia ocupat Batllori en uns textos que hem vist. El quart (2.4 [1976]) és originàriament una comunicació presentada a Malta sobre la universitat a la petita illa mediterrània: del pas del col·legi jesuític, fundat el 1592, a la universitat. I el cinquè (2.5 [1978]), que tanca el bloc, analitza un altre col·legi, la *Schola Carolina*, d'Osnabrück, des de l'arribada dels jesuïtes a l'Acadèmia el 1625 fins a la supressió de l'orde el 1773.

El tercer gran capítol del volum es titula *Entorn de la cultura del Barroc*. Al primer subapartat d'aquest bloc (3.1 [1985]), Batllori fa, d'entrada, una afirmació ben interessant, que ja ha marcat tots els estudis del volum VII, sobre Gracián i el Barroc; fa així: «En tractar del Barroc em vull referir a un període de la cultura, més que no a un període de la història de l'art, tot i que l'una i l'altra es presentin íntimament relacionades» (pàg. 261). Entendre així el Barroc li permet analitzar les incidències que en el camp del pensament, la pedagogia, etc. de l'època van tenir els jesuïtes. D'això parla el primer estudi (3.1 [1985]). I d'això parla també el segon (3.2 [1945]), redactat en origen durant la seva estada al col·legi mallorquí de Monti-Sion: els espectacles de pompa barroca que s'hi feien són l'objecte d'aquest breu estudi. El tercer report (3.3 [1960 i 1986]) entra en el Barroc portuguès i en la figura d'António Vieira, jesuïta, que n'és el personatge més representatiu. Aquest subcapítol inclou un altre text sobre el profetisme del portuguès i la seva relació amb Arnau de Vilanova i Joan de Rocatallada. I de Portugal a Itàlia.

El quart text (3.4 [1970]) versa sobre Fulvio Fontana i el seu paper de predicador i missioner des d'una òptica i uns gustos netament barrocs. El cinquè escrit (3.5 [1928]) és un dels primers estudis del pare Batllori (quan el va escriure tenia només dinou anys!) i representa un treball acadèmic fet, juntament amb Carles Claveria, sota la direcció de Jordi Rubió. El text, força llarg, analitza una col·lecció de teatre castellà del Segle d'Or que es trobava a la Biblioteca Universitaria i Provincial de Barcelona.

El quart apartat, *Orientacions bibliogràfiques*, és una anàlisi sobre uns quants textos que parlen de dos temes: el jansenisme i l'antijansenisme (4.1), i el Barroc i la Il·lustració (4.2). El cinquè capítol el conformen trenta-cinc notes crítiques dividides per temes.

EL SEGLE DE LES LLUMS

Tanca aquesta sèrie de volums que ens pertoca de comentar el IX, titulat *La Il·lustració*. Després del Renaixement i del Barroc, aquest és el període que clou l'edat moderna. Batllori tracta en aquest tom qüestions força heterogènies: l'Europa del segle XVIII, la relació entre Església i Il·lustració, la figura de Carles III com a monarca il·lustrat, l'ensenyament a l'àrea catalana (la Universitat de Cervera, la figura cabdal de Gregori Maians i el mallorquí Despuig) i l'ensenyament a l'àrea italiana. El pròleg d'aquest volum és d'Antoni Mestre, que destaca la figura de Batllori com a «jesuïta atípic, radicalment catòlic liberal i decididament català i democràtic», que deu ser una de les millors definicions ideològiques —i més precises— del pare Miquel. Emfatitza la intenció batlloriana de redefinir les relacions entre Il·lustració i Església, entre poder civil i poder religiós al final de l'edat moderna. Aplau-deix també les diferències terminològiques que el jesuïta empra en distingir entre Preil·lustració i Il·lustració. I remarca que Batllori s'ocupi del regalisme i el jansenisme, i dels problemes de la Il·lustració a l'àrea catalana.

El primer capítol d'aquest tom es titula *Europa al Segle de les Llum*s i fa algunes consideracions generals sobre la Il·lustració

a Espanya i França. El primer estudi (1.1 [1987]) parla de la visió d'Espanya que es tenia a l'Europa del segle XVIII, que Batllori creu que venia bàsicament dels llibres de viatges, entre la cultura mitjana; d'unes disputes sobre Espanya i Hispanoamèrica, entre les gents cultes; i de la visió que van promoure del nou estat hispànic els exiliats partidaris de Carles d'Àustria durant la Guerra de Successió. És, en definitiva, un estudi molt intel·ligent sobre la idea que d'Espanya van tenir els europeus del segle XVIII. El segon text (2.2 [1965]) és un estudi d'estudis. En efecte, analitza els corrents d'investigació de les relacions hispanofranceses entre 1945 i 1965. El tercer (2.3 [1989]) és un report sobre el text bàsic d'aquest segle, el que inaugura la modernitat, la *Declaració dels Drets de l'Home* de 1789, en la commemoració del bicentenari del text. N'estudia els possibles precedents, els trets principals i les repercussions.

El segon bloc, *Un problema central: Il·lustració i Església*, està format d'un únic text (2[1979]), traducció al català de «L'Illuminismo e la Chiesa», un text curt, però cabdal, perquè analitza un tema polèmic cabdal durant el segle XVIII i que ha estat qüestió de disputa també en la historiografia posterior.

El tercer bloc, *Carles III de Borbó, un monarca il·lustrat*, tracta d'aquest rei espanyol. El primer text (3.1 [1988, 1990 i 1990]), no se centra en la figura del monarca, sinó en alguns paràmetres ideològics que van regir el seu regnat. La redacció actual és una reescriptura de tres textos i analitza el jurisdiccionalisme antiromà i els antecedents, l'expulsió jesuítica, el refugi dels austriacistes espanyols als regnes italians, etc. El segon text (3.2 [1988]) se centra ja en la figura de Carles III i en les relacions amb Tanucci, ministre i conseller del rei, i en el paper que va tenir aquest últim com a representant de l'antijesuïtisme divuitesc. El tercer report (3.3 [1981]) també se centra en l'expulsió dels jesuïtes de Nàpols i d'Espanya, sota el regnat de Carles.

El quart apartat, *Ensenyament i cultura a l'area catalana*, té tres subcapítols: el primer tracta de la Universitat de Cervera, el segon de Gregori Maians i el tercer del cardenal Despuig. Tots tres amb la intenció de donar una idea de la cultura en terres

catalanes després de la Guerra de Successió. El subapartat dedicat a la Universitat cerverina (4.1 [1981, 1984, 1993 i 1981-1969] inclou quatre textos. Dins d'aquests, el primer fa referència a l'organització des dels antecedents fins a la supressió; el segon a l'evolució pedagògica; el tercer és un repàs pels doctors de la Universitat de Cervera, en el moment en què Batllori va ser investit Doctor Honoris Causa per la Delegació Cerverina de la UNED; i el quart són dos documents molt breus, amb motiu de la publicació de la història de la Universitat, a càrrec de Frederic Vila, el primer, i un pròleg a l'espistolari de Josep Mestres, el segon. La part dedicada a Gregori Maians (4.2 [1982 i 1971]) és també un aplec de dos textos anteriors. El primer analitza la influència de la cultura italiana en l'erudit valencià, amb motiu del bicentenari de la seva mort. El segon fa un repàs per la literatura epistolar maiansiana i repassa els amics catalans (enteneu principatins) del valencià. I el tercer subapartat (4.3 [1945]) rescata la figura il·lustrada del cardenal mallorquí Antoni Despuig i Dameto.

El cinquè capítol té un títol paral·lel al quart, *Ensenyament i cultura a la Itàlia il·lustrada*; ens trobam davant un mateix tipus d'estudis, però cenyits a una àrea geogràfica diferent. En aquest cas, la «segona pàtria» del jesuïta Batllori: Itàlia. El primer estudi (5.1 [1983]) és un text curt que reporta, excepte uns pocs paràgrafs introductoris, un document trobat pel pare Miquel a l'Arxiu Loiola, que versa sobre la fundació d'una càtedra d'història eclesiàstica, sota l'impuls de Filippo Febei, al Col·legi Romà. El segon (5.2 [1971]), una mostra més d'història de la Companyia, és un retrat de la vida del Col·legi de Sant Climent dels Espanyols a Bolonya. El tercer (5.3 [1987]) fa una perspectiva dels estudis històrics sobre el Sínode de Pistoia dos-cents anys després.

El sisè apartat són les ja conegudes *Orientacions bibliogràfiques*, amb una bibliografia comentada sobre els borbons; un repàs pels llibres sobre la cultura al segle XVIII; per l'estat dels estudis d'historiografia i lletres a Itàlia i Espanya, durant el mateix segle; per la història i la cultura de la Il·lustració; per la política, la cultura i l'espiritualitat; i un balanç per les recerques

de cultura hispanoitaliana. El setè bloc el conformen quinze notes crítiques.

EN CONCLUSIÓ

Vistos ja els temes i l'organització dels volums d'aquesta *Obra Completa* de Miquel Batllori corresponents a l'època moderna, sols ens resta fer algunes apreciacions sobre l'estil de l'escriptor. L'historiador no es limita a la juxtaposició de frases amb una finalitat merament denotativa, comunicativa, sinó que, gairebé com un assagista, té cura d'organitzar les paraules de manera endreçada i, sobretot, molt personal. Alguns fragments d'aquests volums freguen la poeticitat. L'estil és ben peculiar: ens trobam davant d'una llengua reblerta d'elegants expressions, ben pròpies del jesuïta, que hom no sap si atribuir al deute formatiu que té amb el Noucentisme, a l'estada en terres balears o al contacte filològic amb textos antics; o tal volta amb totes tres coses alhora. És la manera d'un historiador vertaderament humanista.

Hem provat de comentar els cinc volums publicats de l'*Obra Completa* de Miquel Batllori que fan referència a l'edat moderna. Ens hem cenyit a esmentar de manera succinta els temes de la majoria d'escrits (hem prescindit de parlar de les orientacions bibliogràfiques i de les nombrosíssimes notes crítiques) i a marcar l'estructura dels volums. Per acabar, val a dir que els dinou toms de l'opus batllorià estan destinats a convertir-se en un monument capital de la cultura catalana del segle XX.